

De Vereniging voor Filosofische Praktijk in *Filosofie & Praktijk*

In dit katern van de Vereniging voor Filosofische Praktijk (VFP) schrijft Frank Vandendries over hoe hij filosofische consultatie inzet tijdens levenseindecounseling bij Stichting de Einder. Veerle Pasmans, auteur van het boek 'Pioniers in de praktische filosofie', brengt een aantal observaties naar voren die haar zijn opgevallen tijdens de gesprekken met deze pioniers. Franziska Lindinger geeft een inkijkje in een doordeweekse avond van het Café Philae, het filosofisch inloopcafé dat zij verzorgt. Tot slot vindt u er signaleringen van recent verschenen boeken, mededelingen en de agenda van de VFP.

Levenseindecounseling en de filosofische consultatiepraktijk

Frank Vandendries

*Mensen zijn zo volslagen gek, dat niet gek zijn
overeenkomt met een andere vorm van gekte.
Blaise Pascal, Pensées¹*

Inleiding

In deze bijdrage wil ik stilstaan bij de wijze waarop ik filosofische consultatie inzet bij levenseindecounseling in samenwerking met Stichting de Einder, en geef ik overeenkomsten en verschillen aan tussen beide vormen van praktijkvoering. Hierbij moet ik direct aantekenen dat het gaat om *mijn* visie op beide praktijken: counselors zijn het op hoofdzaken met elkaar en met de

---

¹ Les hommes sont si nécessairement fous que ce serait être fou par un autre tour de folie de n'être pas fou.

missie van De Einder eens, maar kunnen in de verschillende praktijken een onderscheiden aanpak hebben; hetzelfde geldt voor filosofisch consultants.

Verwijzend naar Aristoteles ben ik van oordeel dat *phronèsis* – praktische wijsheid, praktisch inzicht gericht op de cliënt die voor belangrijke, existentiële keuzes is komen te staan – kenmerkend voor beide praktijken is. Counseling en consultatie zetten in op het verkrijgen van (meer) voortreffelijkheid (excellentie) in denken, oordelen en bijgevolg handelen door die persoon. “Men beschikt over praktisch inzicht niet alleen door het bezit van kennis, maar juist door die kennis in praktijk te brengen. De man zonder zelfbeheersing is daartoe niet in staat.”²

De Einder

Stichting de Einder kent sinds haar oprichting in 1995 een tweeledig streven: enerzijds wil zij het (onder meer middels counseling) bevorderen dat mensen in staat zijn desgewenst zelfstandig stappen te zetten in de richting van een zelfgekozen en zelf te voltrekken humaan overlijden met oog voor de naaste omgeving, anderzijds wil zij een bijdrage leveren aan het openbreken van het taboe dat nog steeds aan zelfdoding kleeft.

Degenen die De Einder benaderen voor begeleiding variëren zowel in leeftijd als in motivatie. Overeenkomst bij allen: zelf wensen te beschikken over het moment van sterven – en daar consciëntieus voorbereidingen voor willen treffen, voor nu of voor later. Deze zelfbeschikking, tezamen met onafhankelijkheid, geldt als uitgangspunt indien het gaat over het geven van waardering aan het eigen leven en de eindconclusie erover. Aan die eindconclusie een terminerende handeling verbinden die niet gewelddadig is en al aanwezig lijden niet vergroot, betekent dat iemand zelfstandig én verstandig dient te kunnen handelen. Zelfstandig, want de huidige wetgeving maakt actieve ondersteuning bij een zelfdoding (zelfeuthanasie) strafbaar. Verstandig, want iemand moet het geestelijk vermogen hebben alle stappen te overzien die samenhangen met een zorgvuldig uit te voeren levenseinde. Het mag de lezer duidelijk worden dat we het hier hebben over een *ideale* situatie: een tragische wending in de toekomstige tijd die leidt tot grote afhankelijkheid kan veel roet in het eten gooien.

Levenseindecounseling

Het gaat bij counseling niet om strafbare (actieve) hulp bij zelfdoding, maar om ondersteuning bij zelfbeschikking: de counseling is non-directief. In de brochure van de stichting staat daarover geschreven: “Het creëren van zo groot mogelijke helderheid bij de cliënt waar deze zijn of haar afwegingen moet maken aangaande een heel wezenlijk besluit. Naar welke kant dat besluit uiteindelijk zal uitvallen, is geheel aan de cliënt zelf. Voorts is de counseling gericht op het realiseren van zo groot mogelijke zorgvuldigheid, voor die

---

² Aristoteles, *Ethica Nichomachea*, Damon 2005, p. 223-224

situaties waarin het besluit van de cliënt uitvalt in de richting van een feitelijke uitvoering van zijn of haar voornemen. Anders gezegd: doel van de counseling is niet een bepaalde keuze, maar een bepaalde kwaliteit van de keuze en, als het zo ver komt, van de uitvoering.”³ Dat non-directieve karakter is van wezenlijk belang: de uiteindelijke keuze gaat mij als counselor niet aan – ik ben geen preventiefunctaris, en tussen cliënt en mijzelf bestaat geen behandel- of zorgrelatie. Wel draag ik als counselor verantwoordelijkheid voor de wijze waarop ik gesprekken voer en algemeen praktisch informeer. Middels betrokken doch kritische feedback tracht ik de levenseindevraag in haar volle ernst tegemoet te treden door die vraag met de cliënt te belichten vanuit de context waarin die gesteld wordt, en probeer ik met de cliënt de consequenties van een weloverwogen besluit dat tot handelen leidt te overzien. Dat impliceert het verbreden van het perspectief van de cliënt: hoewel de overwegingen rondom de zelfdoding wellicht plaatsvinden in een isolement, de stap zelf geschiedt nimmer in een vacuüm maar in een omgeving waar andere mensen (vaak ongewild) bij betrokken raken (naasten, artsen, justitieambtenaren). Het betrekken van intimi bij een te nemen of al genomen beslissing is van immens belang, maar kan alleen indien de cliënt daar zelf om vraagt of ermee instemt. Het op de hoogte zijn van het besluit kan rouw en verdriet verlichten, het geeft naasten de mogelijkheid om emoties te delen, om verheldering te vragen en het geeft niet zelden aanleiding om bij de levensbeëindiging aanwezig te zijn.

Biografie

Het levensverhaal of de biografie is van absolute waarde voor de cliënt maar van relatieve waarde voor de ondersteuningsvraag. Als counselor (en dat geldt voor mij ook als consulent) ben ik vooral geïnteresseerd in zaken die direct samenhangen met die vraag. Dat betekent *niet* dat mensen hun verhaal niet mogen doen, neen, hun verhaal *is* hun leven, hun motief. Meer dan eens ben ik de eerste bij wie ze lasten van schouders kunnen schudden: zo wordt verteld over ellende uit het verleden die door-ertert in het heden en die niet meer verdragen kan worden, over ellende die de toekomst gaat brengen en die niet afgewacht wil worden (om twee voorbeelden te geven). Er zijn ook mensen die moe zijn steeds maar weer hun verhaal te doen en dan te ervaren (en vrezende) wederom niet *gehoord* te worden. Want: morgen schijnt de zon weer, er is nog wel een behandeling te bedenken, dat kan toch geen reden zijn, ik kan je niet missen, et cetera. Cliënten kunnen al een (lange) weg van behandeling achter de rug hebben (onder meer in de geestelijke gezondheidszorg) zonder verbetering ('uitbehandeld'); of zij kijken met zorg naar de toekomst en willen voorbereidingen treffen, bijvoorbeeld om institutionele afhankelijkheid te voorkomen. Of zij weten zelf wel waar de grens van ondraaglijk lijden ligt en weten dat die verschilt van de visie van de arts die hulp mag geven op grond van de 'euthanasiewet'.

Omdat zelfdoding volgens velen een taboe is, begrip onmogelijk en acceptatie teveel gevraagd, is het onvermogen van naaststaanden om van

---

³ Stichting de Einder, *Een waardig levenseinde onder eigen regie*, p. 19

perspectief te wisselen reden dat zelfdoding nog (te) vaak plaatsvindt in relatieve eenzaamheid. Ook al is een zelfdoding voor een ander onverwacht, voor degene die de stap uit het leven zet is het geen verrassend besluit. Die spanningsverhouding maakt iedere situatie complex – zeker als naasten ook nog eens betrokken worden bij een proces waarbij zij een 'informatieachterstand' van jaren hebben. Verliesdeskundige Marieke de Bruijn: "De ander blijft altijd verantwoordelijk voor zijn eigen beslissingen. Zodra je je schuldig gaat voelen om wat de ander doet, ontnem je degene zijn verantwoordelijkheid én het respect dat hij verdient voor zijn keuze. In schuldgevoel schuilt ook altijd een vorm van arrogantie. Eigenlijk stel je jezelf boven de ander. Want als JIJ het anders had gedaan, dan had hij een andere keuze gemaakt."⁴ Ofwel: 'Ik weet wat goed is voor jou.'

Als counselor oordeel ik niet over het motief. Daar kan bij stilgestaan worden als dat de vraag is, als het *juist* de vraag is dat motief te overdenken. Maar als het motief niet bevraagd hoeft te worden volgens de cliënt, als bijvoorbeeld alle denkbare alternatieven al zijn weggestreept, doe ik dat niet. Ik neem mijn cliënt serieus op de wijze waarop die zich aan mij presenteert en zichzelf beoordeelt. Ik vermijd een langs-de-lijn-mentaliteit. Ik heb dan ook geen dubbele agenda: als mijn cliënt die heeft, is dat diens 'probleem'. Ik oordeel dus niet en geef derhalve ook geen 'goedkeuring' aan een levenseindebesluit.

De counselor en de consulent

Degenen die tot op heden hebben besloten als counselor met de stichting samen te gaan werken, hebben diverse achtergronden: onder meer maatschappelijk werker, verpleegkundige en coach – of filosoof. Dat betekent dus dat de counseling en de filosofische consultatie niet gelijk te stellen zijn. Wat bij de counseling wél en bij de consultatie níet gebeurt, is informatieoverdracht over middelen en methoden en het innemen van een moreel standpunt. Wat het laatste betreft: wie de activiteiten van De Einder onderschrijft en die activiteiten tevens middels counseling praktiseert, neemt onmiskenbaar een ethische positie in. De counselor geeft namelijk op in ieder geval twee vragen een positief antwoord: 1. Mag iemand beschikken over het eigen levenseinde? 2. Is zelfdoding geoorloofd?

Hoe verhoudt zich dat nu ten aanzien van een filosofische praktijk, waarbij ik er vanuit ga dat een filosofisch consulent zich neutraal dient op te stellen? Dat wil zeggen: het is hem om het even of de cliënt zelfbeschikking onderschrijven kan. In de filosofische praktijk wordt immers uitgegaan van de 'intellectuele leefwereld' van de cliënt, van diens denk- en leefkaders, en niet van die van de consulent want die laat zijn 'propositionele attitude' buiten het consult. Als consulent opereer ik namelijk levensbeschouwelijk neutraal; tevens ben ik niet gebonden aan institutionele procedures, normen en eisen. Er is in mijn praktijk

---

⁴ Roely Boer, Geertje Spijkerman, *Radiostilte... de suicide van een politiemans*, MaWiMa Uitgeverij 2012, p. 201

geen plaats voor vooringenomenheid, geen plaats voor gesprekstaboes. Wat betreft houding en relatie tot de cliënt bevindt zich hier een duidelijke overeenkomst tussen consulentschap en counseling in samenwerking met De Einder.

In filosofische consulten worden velerlei thema's besproken en dus kan ook het (zelfgekozen) levenseinde gespreksonderwerp zijn zonder dat er enige overlap is met het werkveld van De Einder. Maar zo'n overlap kan zich wel degelijk voordoen, en dan kan ik vanuit mijn consultatiepraktijk schuiven naar wat valt onder counseling zoals boven omschreven. Het omgekeerde gebeurt overigens vaker: cliënten die met mij afspreken via het kanaal van De Einder en die meer baat blijken te hebben bij het wegbuigen van 'de optie zelfgekozen dood': dan kan sprake zijn van een brede levensverkenning middels het instrumentarium dat mijn filosofische consultatiepraktijk biedt.

Ik spreek in deze tekst steeds over filosofisch 'consulent' en niet over gids, practicus, verloskundige, therapeut, lichaams- of levenskunstenaar. De consulent is iemand die op gelijkwaardig niveau in een dialoog meedenkt met de cliënt, die denkgereedschappen aanbiedt voor zelf-door-denken, die begeleidt zonder oordeel, zonder opgelegd einddoel. De cliënt is leidend en ik denk mee. De cliënt zit met een puzzel of een probleem en wil vooruit in zijn leven: het over-na-denken heeft dan een praktische waarde in het consult omdat denkgereedschappen worden verkregen en ontwikkeld voor mogelijke actie later. Als consulent ben ik over onderwerpen net zo naïef als mijn cliënt – het verschil tussen ons is dat ik beschik over (door scholing en training verkregen) 'denkvakkennis' waarover de cliënt niet of in mindere mate beschikt.

Ik hanteer tijdens consulten de Aristonide methodiek zoals die is ontwikkeld door Eite Veening. Daarin wordt onder meer gebruik gemaakt van het onderscheid tussen kennis-, waarderings- en praktische puzzels. Bij de eerste twee gaat het kort gezegd respectievelijk over beweren en waarheidsvinding, en over oordelen en het goede. De derde betreft het zoeken naar oplossingen die zich kenmerken door efficiëntie en effectiviteit. De eerste twee puzzels zijn typerend voor het filosofisch werken. Veening beroept zich op Karl Poppers drie-werelden-theorie om het werkgebied van de filosoof duidelijk af te bakenen. De eerste wereld is de objectieve buitenwereld waar onder meer natuurwetenschappers onderzoek naar doen, de tweede is de subjectieve ervaringswereld (onder meer het vakgebied van psychologen en -therapeuten) en de derde wereld is de objectieve, niet-platoonse ideeënwereld die zich bij uitstek leent voor filosofisch onderzoek. (Zie voor meer informatie: www.hoofdzaken.org, www.triadism.org en *Klein handboek filosofische consultatie volgens de Aristonide methodiek*, dr. E.P. Veening, 2002/6.) Onderdelen van de methodiek gebruik ik in counselingsgesprekken voor verheldering en structurering. Mijn filosofisch consulentschap heeft sterk bijgedragen aan mijn competentie als counselor.

Er is één belangrijk onderdeel van de counseling dat nog besproken dient te worden: informatieoverdracht over middelen en methoden – daar ligt het grootste onderscheid tussen counseling en consultatie.

Eigen verantwoordelijkheid

Counseling kent een procesmatig traject waarin het accent ligt op 'besluit & zorgvuldigheid' en een procedureel traject waarin het accent ligt op 'uitvoering & zorgvuldigheid'.⁵ Beide trajecten vereisen van de counselor een serieuze benadering maar cliënten hebben niet altijd aan beide evenveel behoefte. Niet zelden heeft men al voor zichzelf duidelijk wat men wil: nu of straks onder eigen regie sterven. Dan is men vooral geïnteresseerd in de uitvoering en wil men informatie over middelen en methoden voor humane levensbeëindiging – de counselor heeft expertise daarover in huis.

De (groeiende) behoefte om geïnformeerd te worden over betrouwbare middelen en methoden hangt samen met twee vormen van bevoogding. Enerzijds is er de wetgeving die artsen toestaat onder voorwaarden euthanasie te verlenen alsook hulp bij zelfdoding en waarbij visie en interpretatie van de arts bepalend is voor het wel/niet inwilligen van een euthanasieverzoek. Anderzijds heeft de staat het beheersmonopolie over de farmaceutische handel en wandel in Nederland waardoor de verkrijgbaarheid van middelen die een humaan sterven kunnen bewerkstelligen, ernstig belemmerd wordt. Een dergelijke bevoogding geeft aanleiding tot het stellen van morele vragen. Mag de staat aan een persoon stervensmacht over een andere persoon toewijzen? Behoort een arts wel opgezadeld te worden met de stervenswens van zijn patiënt als die persoon zelf het paard *voor* de wagen kan spannen? Mag iemand die de verantwoordelijkheid voor het eigen humane sterven wil nemen, daarin belemmerd worden? Is iemand die zelf zijn eigen dood voorbereidt met illegaal verkregen middelen strafwaardig? Et cetera. Ook al zijn er in het afgelopen decennium diverse (burger)initiatieven geweest die de organisatievrijheid van het eigen sterven beogen te verruimen en die enige politieke weerklank hebben gevonden, de tijd die voor politiek geëntameerde voorstellen tot verandering nodig is staat haaks op de behoefte van burgers 'in nood' in het hier en nu. Derhalve worden door hen zelf oplossingen bedacht en verwezenlijkt. Counselors die met De Einder samenwerken, denken daarin mee.⁶

Handelingsbekwaam

Hoe je het ook wendt of keert, iemand reflecteert met eigen (verstandelijke) vermogens op eigen denkbeelden, op eigen leven en lijf. Nu kan het zijn dat een psychiater of een familielid iemand meer of minder wilsbekwaam acht, maar daarmee hoeft de stervenswens niet minder serieus genomen te worden. De meeste cliënten kunnen ongeacht het motief heel goed aangeven (beargumenteren) wat zij *willen*. Kan ik nu als counselor iedere cliënt 'tevreden stellen'? Neen, niet als het gaat om het procedurele traject. Het komt zelden voor, maar er zijn cliënten die niet in staat zijn om zelfstandig een traject naar

---

⁵ Levenseindecounseling i.s.m. De Einder besteedt (dus) veel aandacht aan de praktische, oplossingsgerichte puzzels.

⁶ En zij maken daarbij mede gebruik van het handboek zelfeuthanasie: Boudewijn Chabot, Stella Braam, *Uitweg, Een waardig levenseinde in eigen hand*, Nijgh & Van Ditmar, 2013

het levenseinde in te zetten: niet iedereen is praktisch wijs. Zelfwerkzaamheid is bij zelfdoding zonder (strafbare) hulp een vereiste. Als ik tijdens gesprekken constateer dat iemand het overzicht niet kan houden of niet kan vatten wat zorgvuldige voorbereiding inhoudt, maak ik een pas op de plaats. De cliënt moet immers competent zijn om kennis nauwkeurig toe te passen.

De counseling- of consultatiepraktijk is een vrijplaats voor het denken. Het is de ruimte waar de overtuigingen die ten grondslag liggen aan iemands denken, voelen en handelen open en onbevangen besproken kunnen worden. De cliënt die met mij afspreekt, dient voor alles te beseffen dat hijzelf verantwoordelijk is voor de mogelijke consequenties van dat denken (in het handelen). Als duidelijk wordt dat de cliënt die verantwoordelijkheid niet kan (ver)dragen, dan is mijn praktijk niet de goede plek om te vertoeven. Dat verantwoordelijkheidsbesef is de zee waarop gesprekken impliciet of expliciet drijven: als mens betaal je de prijs van het eigen denken. Of: van de eigen gekte.

Over de auteur

*Drs. Frank Vandendries (Tilburg, 1962) werkt als counselor samen met Stichting de Einder (www.deeinder.nl), is filosofisch consulent (www.mindandmatter.nl) en humanistisch levenseinde- en uitvaartbegeleider (www.atlaslevenseinde-uitvaart.nl).
Correspondentie: info@mindandmatter.nl*

Pioniers in de praktische filosofie

Veerle Pasmans

Filosofie is hot, althans in Nederland. Wat kan je anders concluderen als voor de 'G8 van de Filosofie' de Beurs van Berlage in Amsterdam in een mum van tijd is uitverkocht?⁷ Wat is het dan juist wat filosofie te bieden heeft? Waarom zou ik naar een filosofische praktijk gaan? Wie ontvangt me daar? Wat gebeurt er precies? Van waaruit doen die mensen dat? Wat is hun expertise? Dit zijn enkele van de vragen die ik me stelde toen ik in contact kwam met filosofen die filosofie in de praktijk brengen, in het leven zoals het zich voordoet.

Het boek *Pioniers in de praktische filosofie*⁸ is geschreven vanuit een enthousiasme voor de verschillende soorten filosofische praktijken die zijn ontwikkeld, zowel in Nederland als in Vlaanderen. Ik spreek van een filosofische praktijk als filosofie wordt ingezet, niet om er in de beslotenheid

---

⁷ De G8 van de Filosofie werd in april 2014 georganiseerd door het tijdschrift *Filosofie Magazine*, door *Human* en door *Hivos*. Negen filosofen uit de ganse wereld werden naar Amsterdam gehaald om te denken over de uitdagingen van deze tijd.

⁸ Veerle Pasmans (red.) 2014. *Pioniers in de praktische filosofie*. ISVW. 2014.

van een universiteit over te spreken, maar om er in het dagelijkse denken en handelen mee aan de slag te gaan. Ik heb met veertien pioniers in de praktische filosofie gesprekken gevoerd. De keuze van de geïnterviewden is eigenzinnig. Zo zijn er verscheidene pioniers in het hanteren van de socratische gespreksmethode bij organisatievraagstukken, net zoals er meerdere pioniers zijn in het filosofisch consulentenschap. Mijn keuze voor deze pioniers en niet andere heeft eerder te maken met stijl dan met inhoud. Ik beoog met mijn boek een breder publiek kennis te laten maken met bepaalde vormen van filosofische praktijk, eerder dan met de verschillende protagonisten ervan. De verschillende vormen die in het boek aan bod komen zijn: journalistieke filosofische duiding van de actualiteit (Rob Wijnberg, Tinneke Beeckman, Alicja Gescinka), het voeren van socratische gesprekken in organisaties (Hella van den Elshout, Erik Boers, Jos Kessels, Hans Bolten, Kristof Van Rossem), het oprichten van een plek waar filosofie onderwezen, ervaren, beleefd, ontwikkeld kan worden (Eddy Strauven, René Gude, Laurens Knoop), een vorm van filosofisch consulentenschap (Harm van der Gaag), filosofie als levenswijze (Miriam van Reijen) en pionieren in de forensische filosofie (Ton Derksen).

In dit artikel breng ik een aantal observaties naar voor die me zijn opgevallen tijdens de gesprekken met deze pioniers in de praktische filosofie.

De keuze voor praktische filosofie

Voor de meeste pioniers was het tijdens of na hun filosofiestudie redelijk snel duidelijk dat zij filosofie wilden inzetten buiten de academische muren, vooral daar waar er een *belang* speelt, waar er 'iets' op het spel staat: een organisatievraagstuk, een levensvraag, de duiding van de actualiteit om er meer 'grip' op te krijgen, het gebruik van de verstandelijke vermogens op basis van juiste cognitieve processen, en niet op basis van cognitieve denkfouten. Ondanks de bescheidenheid waarmee elke geïnterviewde over de impact van zijn of haar praktijk spreekt, leeft bij iedereen wel de overtuiging dat filosofie wezenlijk kan bijdragen tot meer grip op de wereld en meer begrip voor elkaar. *"Wat ik uiteindelijk ontdekt heb is dat filosofie een hele interessante manier is om de wereld te benaderen. Het geeft een verrijking aan mijn ander vak, namelijk journalistiek. Filosofie kan daarbij helpen: het verdiept, verrijkt en verbreedt. Zo is filosofie een heel goede manier om andersdenkenden te begrijpen."*⁹

Praktische filosofie is een passie

Een passie hebben voor iets betekent zoveel als liefde voelen voor iets. Liefde voelen voor iets betekent op zijn beurt weer dat je ergens heel veel belangstelling voor hebt en dat je er op een toegewijde wijze (lees: met grote zorg en aandacht) mee omgaat. In *'Denken, het leven van de geest'* stelt

---

⁹ Wijnberg, Rob, in: *Pioniers in de praktische filosofie*, ISVW Uitgevers, 2014, p. 154.

Hannah Arendt¹⁰ zich vragen over het nut van het denken en of het iets bijdraagt aan ons handelen. Alle pioniers die ik heb geïnterviewd, zijn alleen of samen met andere geïnteresseerde collega's op zoek gegaan naar methoden die de filosoof in elke mens kunnen aanspreken en tot leven wekken. Het zoeken naar de juiste vraagstelling, het hanteren van de juiste kritische houding, het ontwikkelen van een gedegen methode: iedereen heeft met grote zorg hierin ervaring opgebouwd. *"Van de grondleggers van de socratische methode heb ik geleerd dat je mensen kunt dwingen tot vrijheid, ofwel dat je ze met prikkelende vragen tot zelfstandig denken kan verleiden."*¹¹

Praktische filosofie kan je leven veranderen

*"Het grote probleem is dat filosofen eerst eens moeten duidelijk maken wat zij te bieden hebben. En dat is lastig, want de meeste mensen hebben het volgende beeld van een filosoof: het is een ongevaarlijke diepdenker die allemaal onbegrijpelijke taal gebruikt waar je eens op een vrije namiddag kunt over nadenken, maar waar je in de praktijk niet veel aan hebt."*¹²

Praktische filosofie bedrijven is niet vrijblijvend. Praktische filosofen worden gevraagd in omgevingen waar mensen nadenken over hun toekomst of over de echte drijfveren van hun handelen. Ook in omgevingen waar mensen worden getoetst op hun visie, op de waarden die ze neerzetten en belangrijk vinden. Mensen hebben echt wat aan praktische filosofie: ze leren op een andere manier naar situaties te kijken, ze ontdekken dat ze denkfouten maken en op basis daarvan uitgaan van vooronderstellingen die niet blijken te kloppen, ze leren kritisch denken, zorgvuldig doorvragen, ze ontwikkelen een brede kijk op een vraagstuk. *"Voor mij is de basis van filosofie, dat je zelf met enkele vragen worstelt, dat je zelf een antwoord wil vinden op die vragen en dat maakt ook voor mij dat je niet zo snel tevreden bent met de antwoorden die je krijgt."*¹³

Geen politicus maar...

Het wekte mijn nieuwsgierigheid: al deze filosofen trekken met hun expertise de wereld in, de markt op, maar behouden enige schroom om het publiekelijk gesprek aan te gaan met politici. Waarom? Heeft filosofie dan niets te bieden aan politici? Geen koning filosoof?

Alicja Gescinka verwoordt helder wat de meeste geïnterviewden aangeven: *"Je moet als filosoof de wereld niet willen verbeteren, maar willen begrijpen. En hopelijk komt met meer begrip ook een verbetering. Een filosoof kan hooguit voeding geven aan mensen die macht hebben en beslissingen nemen."*¹⁴ Een filosoof is dus geen politicus maar kan een politicus wel helpen een visie te ontwikkelen.

---

¹⁰ Hannah Arendt. *Denken, het leven van de geest*. Klement * Pelckmans. 2012.

¹¹ Van den Elshout, Hella, in: *Pioniers in de praktische filosofie*, ISVW uitgevers, 2014, p. 27.

¹² Kessels, Jos, in: *Pioniers in de praktische filosofie*, ISVW Uitgevers, 2014, p. 98.

¹³ Gescinka, Alicja, in: *Pioniers in de praktische filosofie*, ISVW Uitgevers, 2014, p. 70.

¹⁴ Cfr. 7

Niet over inhoud maar over methodiek of stijl

Ik denk dat dit nog de meest opvallende observatie is: praktische filosofie leert je weinig bij over het gedachtegoed van oude en nieuwe denkers, hoewel het wel aan bod kan komen. Praktische filosofen trainen zich in het ontwikkelen van een methode of stijl van vragen stellen, waardoor andere mensen aan het denken worden gezet en *hun* inhoud vorm geven. Praktische filosofen bouwen expertise op in het domein van werkvormen die mensen aan het denken zetten, en gaan ervan uit dat mensen zelf expert zijn in de inhoud die ze willen leveren. Praktische filosofen bieden een denkvorm aan die de ontwikkeling van inhoud bevordert, maar zijn op inhoudelijk vlak gelijkwaardig aan de deelnemers in het gesprek.

Last but not least: praktische filosofie is leuk

Waarom hebben de meeste pioniers in dit boek zich toegelegd op het domein van de praktische filosofie? Het antwoord is eenvoudig: omdat ze het leuk vinden. Ze beleven er plezier aan. Geen Groot Verhaal dat men wil vertellen, geen bepaald ideeëngoed dat men wil verspreiden, maar wel genieten van het denken zelf. Ze beleven vreugde aan de activiteit van het denken zelf. En zo is praktische filosofie een denkambacht...

Over de auteur

Veerle Pasmans studeerde filosofie aan de Katholieke Universiteit Leuven. Ze specialiseerde zich in mensenrechten en werkte bij het Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen. Tegenwoordig is ze directeur van het Justitiehuis in Antwerpen. Eerder richtte ze het Adagio Studiecentrum op dat filosofische teksten maakt over maatschappelijk relevante onderwerpen.

Een inkijk in filosofisch café Philae

Franziska Lindinger

Één keer per maand op woensdagavond rij ik naar 'de stad van de zon', de zonnepanelen wijk van Heerhugowaard. Op weg naar het 'gratis filosofisch inloopcafé', zoals het in het stadskrantje staat gedrukt. In de creatieve ruimte van het wijkcentrum op de eerste etage naast het jongerenhok hebben we 'plek'. Op mijn ezel geen linnendoek maar een whiteboard, geen kwasten maar markers.

Het is 11 jaar geleden dat ik voor het eerst aanwezig was bij de Nacht van de filosofie in het Amsterdamse debatcentrum_Felix Meritis. Net als op de VU, ik studeerde er filosofie, miste ik echter 'aansluiting'. Er lag geen wereld tussen mij en 'de filosofen', maar een afgrond. Ik stond aan de ene kant en 'zij' aan de andere kant. Genoeg van het luisteren naar het weten en denken van anderen liep ik een van de zalen binnen. Voor ik het wist deed ik mee aan een filosofisch café. De brug naar de overkant was gevonden. Ik zag dat mijn interne dialoog, de reflectie op mijn handelen en het onderzoek naar het wat en waarom, dus de constante twijfel aan alles, de brug was. Jaren later heb ik de basisopleiding praktische filosofie en de beroepsopleiding filosofisch consulent/practicus bij de ISVW gevolgd.

Acht maanden geleden ben ik het wijkcentrum binnen gelopen en heb ik het filosofisch inloopcafé voorgesteld aan een van de coördinatoren. Ik vertelde haar over het café Philo. Over Marc Sautet en Mirjam van Reijen. Het boekje *Het filosofisch café in acht vragen* van Sandra Aerts, was mijn derde pijler. In het kort vertelde ik haar, dat het erom gaat de zaken die spelen, die ons bezig houden, -op tafel te leggen. Om ze samen te onderzoeken en te bevragen. Vragen als: wat is een gelukkig leven?, wat is geld?, wat is privacy? We legden drie data vast. Ik mocht de ruimte, het whiteboard, de thee en koffie gebruiken. Zij stuurde een persbericht naar de lokale weekkranten, ik vermeldde het filosofisch inloopcafé in mijn nieuwsbrief. Acht maanden en wat meer cafés later noem ik het café Philo inmiddels café Philae, de naam van mijn Denk Atelier. Door een beschrijving te geven van de gang van zaken, wil ik kijken naar de zin, het nut van het filosofisch café.

Een doordeweekse avond

Het is woensdag avond, 19:15 uur. Klokslag 19:30 uur komen de eerste twee bezoekers binnen, een Indonesisch echtpaar, vanaf het eerste café doen ze mee. Al snel volgen de andere vaste gezichten. Een aantal dames en heren alleen, maar ook een echtpaar van niet ver hier vandaan. Nu ik er over nadenk, komt er niemand uit de wijk zelf naar het wijkcentrum. Het is 20:00 uur als we beginnen. Ik sta voor een enorm whiteboard, de rest zit.

"Filosofie betekent wijsbegeerte", begin ik. Voor mij betekent dit, dat ik weet dat ik haar niet heb, ik begeer haar immers. Filosoferen is gehoor geven aan die begeerte naar wijsheid, door kritisch te denken. Het gaat over vragen, vragen die ons wakker houden, die urgent zijn. Vragen van alle tijd van de mens zelf.'

Het onderzoek

Dan vraag ik naar de vraag: "waar lig je van wakker?", - welke vraag is voor jou urgent? De stilte die dan volgt duurt niet lang maar is prachtig, geen idee wat er komen gaat. Meestal komt er geen vraag, maar een verhaal. Net als

vanavond. Een van de bezoeksters ligt wakker van de vraag wat zingeving nou eigenlijk is. Ze vertelt dat ze een cursus volgt over levenskunst. Ze leert van alles op de cursus, vooral dat ze "moet doen aan zingeving als ze gelukkig wil zijn".

Maar alle theorie en verhalen die zij gedeeld krijgt, doen en zeggen haar niets. Aan het einde van haar verhaal vraag ik nogmaals naar de vraag. "Wat is zingeving?" antwoordt zij.

Het onderzoek dat volgt is elke keer weer anders, niemand weet waar we heen gaan. Het is een onderzoek naar begrippen, vooronderstellingen en ideeën. Het bord komt vol te staan en begint gaandeweg het café op een grote tekening te lijken, gevuld met woorden en pijlen. Vanavond wordt de vraag: 'wat is zingeving?' gekozen. Langzaam begint er een gesprek waarin ervaringen worden gedeeld en er naar elkaar wordt geluisterd. Een van de bezoeksters vertelt over haar werk, het is meer dan werk; het is dat wat zin geeft aan haar bestaan. Ze vertelt dat ze les geeft, lezingen geeft en boeken schrijft. Na wat vragen van anderen en 'verder of dieper denken' komt ze tot de conclusie dat het voor haar niets met de inhoud te maken heeft maar puur met de overdracht. Dat is voor haar zingeving. Er worden nog meer ervaringen gedeeld door anderen over activiteiten die 'voelen' als zingeving. Ons onderzoek richt zich nu op de gemene deler. Is er een gemene deler? Zo ja, wat is dat dan? De volgende begrippen komen op het bord te staan en worden van alle kanten belicht en bekeken: geluk, passie, geloof, kwaliteiten, voelen, werken, waarden en zelfverwerkelijking. Ze hebben allemaal met zingeving te maken. We onderzoeken de betekenis van de woorden en de samenhang.

Naast het verhelderen en terug grijpen naar de vraag houd ik mij vooral bezig met de vorm, het taalgebruik en andere enigszins 'socratische regels'. Een van de bezoekers begint zijn zinnen meestal met de woorden "het is natuurlijk zo dat..." zo ook vanavond. Meestal en zo ook vanavond reageer ik dan met een: "Is dat natuurlijk zo?" Of een "is dat zo?" waarop ik rondkijk en vraag of anderen dat ook zo vinden. Een andere bezoeker, hij is vrij nieuw, begint vaak met: "nee, dat is niet zo, maar...", en dan volgt er een korte stellige verhandeling, ook dan grijp ik in.

Ik merk dat ik de boel af en toe naar een soort Hegeliaanse synthese probeer te tillen. Van these en antithese naar synthese.

Inzicht

Er is weer veel nagedacht en gedeeld vanavond. Op het whiteboard staat een grote mindmap.

Voor we het weten is het bijna 22:00 uur. Geen pauze deze keer. Ik eindig door de beginvraag te noemen en te kijken naar de begrippen welke wij onderzocht hebben en welk denkpad we hebben bewandeld.

Ik vraag ook altijd nog of er een nieuwe vraag is ontstaan, eentje die volgt op de vraag van vanavond. Verder benoem ik dat het mij telkens weer

opvalt dat de woorden die wij dagelijks gebruiken zoveel verschillende betekenissen kunnen dragen, zoveel nuances kennen. Voordat ik de inbrengster kan vragen of het onderzoek haar iets gebracht heeft, is Gerard, een van de andere vaste bezoekers, mij voor. "Door het luisteren naar de anderen, het stellen van vragen en zelf mee denken, ben ik iets verder gekomen. In ieder geval meer dan bij die cursus." Tijdens het opruimen van de kopjes en het uitwissen van het whiteboard wordt er nagepraat over het onderzoek. Als ik vraag naar de zin, het nut, van het inloopcafé, krijg ik respons. Iemand vertelt dat het best lastig is goed te verwoorden, eigenlijk bedenken, wat je denkt. Een van de bezoekers vertelt dat de vraag en het onderzoek altijd nog een paar dagen door werken en dat hij meer vragen stelt aan anderen. De stellige man vertelt dat hij het leuk vindt dat ik zijn stelligheid blijf bevragen. Net als zijn vrouw trouwens, ze vertelt dat ze thuis ook wat 'verder komen' als ze ergens over in gesprek gaan. Een andere dame benoemt dat ze het heerlijk vindt dat ze een keer per maand goed kan meedenken. "Het voelt goed, alles kan op tafel gelegd worden." Het stel van 'niet ver hier vandaan' meldt zich af, ze zijn volgende maand op vakantie, ook Gerard is er volgende keer niet bij, hij heeft een avond met het koor.

Ik sluit het wijkcentrum af. De vraag naar de zin van het café doorkruist mijn gedachte. Elke maand hoor ik iets terug van de keer daarvoor, dat de vraag op de een of andere manier heeft doorgewerkt. Vandaag heb ik ervaren dat niet alleen de vraag maar ook de manier van denken en onderzoeken doorwerken.- Durven twifelen, leren leven met vragen, kritisch denken, het levert echt iets op. Ik heb zin in volgende maand.

Over de auteur

Franziska heeft een filosofische praktijk. Naast het café filosofeert en ontwikkelt zij programma's voor kinderen en jongeren in het mbo onderwijs. In haar praktijk komen naast volwassenen ook kinderen. Daarnaast komt er steeds meer vraag naar praktische filosofie in organisaties. www.denk-atelier.nl. Ze studeert inmiddels ook weer aan de VU.

Recent verschenen

Alain de Botton en John Armstrong. *Kunst als therapie.* Phaidon, 2014. € 35,-

Kunst als therapie is de nieuwste titel van de filosoof Alain de Botton. Alain de Botton is een Brits filosoof die zich sinds 1993 als succesvol auteur heeft ontpopt. Hij schreef op toegankelijke manier over wijsgerige onderwerpen als reizen, de liefde, het nieuws, religie, arbeid, over Seneca en De Montaigne. Samen met kunsthistoricus John Armstrong geeft De Botton in dit boek een

antwoord op de vraag wat het nut van kunst is. *Kunst als therapie* is een boeiend en toegankelijk boek met 150 voorbeelden van de therapeutische waarde van kunst, architectuur en design. De Botton stelt dat niet de herkomst van een schilderij van belang is, maar de emotie die het oproept. Aan de hand van de thema's liefde, natuur, geld en politiek laat hij zien hoe deze kunstobjecten ons kunnen begeleiden en troosten en hoe kunst ons kan helpen een beter mens te worden. De Botton en Armstrong organiseerden rond dit boek een expositie in het Amsterdamse Rijksmuseum. Aan de hand van kunstvoorwerpen proberen ze met teksten bezoekers aan het denken te zetten over het nut en therapeutisch effect van kunst.

Fred van Iersel, René de Boer (red.). *Trouw aan jezelf. Hoe de geestelijke verzorging kan bijdragen aan de morele vorming van militairen.* 160 pp. Damon, 2013.

Militairen kunnen voor gecompliceerde morele keuzes geplaatst worden. *Trouw aan jezelf* is een praktijkboek dat in opdracht van de Dienst Geestelijke Verzorging in de Krijgsmacht door uitgeverij Damon is uitgegeven. Gezien de toenemende rol die de Nederlandse krijgsmacht bij missies in het buitenland speelt, voorziet dit boek in een groeiende behoefte.

Trouw aan jezelf gaat over de praktijk van morele vorming. Naast uitgebreide casuïstiek geeft het boek ook modellen voor de praktijk. Vier auteurs behandelen de problematiek. Natasja Rietveld deed onderzoek bij veteranen en beschrijft hoe moreel besef bij militairen ontstaat en waarop specifieke morele vorming zich moet richten. De rol van de deugdethiek bij de karaktervorming van militairen komt bij Pieter Vos aan de orde. Fred van Iersel behandelt een case-study met daarin aandacht voor de interactie tussen militair en geestelijke verzorger. Militairen opereren vooral in groepsverband. Jan-Hein Mooren laat zien hoe groepsgedrag kan ontsporen en welke preventieve maatregelen noodzakelijk zijn.

The School of Life in Amsterdam

The School of Life is een initiatief van filosoof en auteur Alain de Botton. In 2008 startte hij in London de eerste vestiging, later volgden Rio de Janeiro en Melbourne. Sinds april 2014 heeft Amsterdam ook een School. "We willen ruimte bieden om op intelligente wijze na te denken over vragen van de moderne tijd. Midden in het drukke Amsterdam zoeken wij het oog van de orkaan!", aldus directeur Laurens Knoop. "B etere vragen stellen en hiermee het leven verruimen en verrijken. En, ook heel belangrijk, het leven leuker maken!", voegt zijn collega Peter van Duinen daaraan toe. Meer informatie www.theschooloflife.com/amsterdam.

Mededelingen en agenda van de VFP

Vereniging voor Filosofische Praktijk <http://www.verenigingfilosofischepraktijk.nl>
Secretariaat VFP: Alle van Meeteren, Pater Pirestraat 46, 1111 KR Diemen,
020 368 03 02 / 06 12 11 38 78, secretariaatvfp@gmail.com

Actieve leden gezocht

Zoals iedere vereniging heeft ook de VFP de inzet van haar leden hard nodig. Het bestuur van de VFP zoekt daarom leden die zich actief willen inzetten voor de vereniging, bijvoorbeeld als bestuurslid. Zo kan de redactie van het katern versterking gebruiken, maar ook de activiteitencommissie en de webredactie. Daarnaast hebben we een vacature voor een secretaris en een penningmeester, eventueel gecombineerd. Interesse? Meld u bij uw voorzitter (voorzitervfp@gmail.com) of secretaris (secretariaatvfp@gmail.com).

Verenigingsdagen VFP 2014

In 2014 staan er nog drie verenigingsdagen op de agenda. Deze zaterdagen vinden plaats bij de ISVW in Leusden. Deelname is gratis, tegen betaling is het mogelijk bij de ISVW de lunch te gebruiken. Meer informatie: Reinskje Talhout (talhout@planet.nl), 030-2932556 en op de VFP-website.

- 14 juni: ochtend: Hans Bolten, Socratische Surprise; middag: ALV VFP
- 20 september: Dries Boele, Praktische filosofie, levenskunst en samenleving.
- 1 november: ALV VFP, viering 25-jarig bestaan VFP.

15–18 August 2014, Belgrade, Serbia

13th International Conference on Philosophical Practice (ICPP) Philosophical Practice as a Profession and as a new Paradigm in Philosophy
Zie voor meer informatie de facebookpagina van de conferentie:
<https://www.facebook.com/13thICPP>

Abstract selection for the conference has now been finalised. Registration is open both for those presenting and for those who want to attend without presenting. Please refer to the Conference web page at <http://www.etika.edu.rs/english-13th-icpp?lang=en>.

Schedule:

14 August: arrival of the participants and Welcome Reception at 7 p.m.

15 August: Introductory lectures in the morning and Master classes and Workshops in the afternoon and evening.

16 August: Thematic day: Philosophical Practice and Psychotherapy. Key event: A Debate on Diagnosis in Philosophical Practice. In favour of introducing

a diagnosis: Peter Harteloh and Young E. Rhee. Opposing the idea: Lou Marinoff and Detlef Staude. Moderated by Aleksandar Fatić.

The afternoon and evening sessions will include presentations, master classes and workshops grouped around this general topic.

17 August: Thematic day: Philosophical Practice East and West. Key event: Debate on Philosophical Practice in the East and in the West. Moderated by Peter Harteloh.

The afternoon and evening sessions will include presentations, master classes and workshops that fit the organization and differences in philosophical practice between the East and the West, as well as related topics.

18 August: Thematic day: Rationality and Living Experience in Philosophical Practice. Key event: Debate on Rationality in Philosophical Practice. Moderated by Ora Gruengard.

In the afternoon, we will have workshops and presentations broadly dealing with the issues of rationality and living experience and/or rationality and emotions in philosophical practice. The evening session will be devoted to the election of the host of the next, 14th ICPP.

18 August at 8 p.m. Farewell Reception.

Any questions or correspondence with regard to the conference should be addressed to 13thICPP@gmail.com.

Redactie

De VFP-katernredactie is onafhankelijk van de F&P-redactie en het VFP-bestuur. Momenteel bestaat de redactie uit Reinskje Talhout (030-293 25 56, talhout@planet.nl), Elly Verzaal (070-3874291, ejverzaal@planet.nl) en Paul Troost (026 325 78 92 / 06 51 24 39 80, PPEATroost19@kpnmail.nl). U kunt hen benaderen met vragen of opmerkingen over het katern, bijdragen en mededelingen.